

УДК 37.011:37.014.4:37.017.4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

*Віталій Лісіцин,
Комунальний заклад «Запорізький обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти»
Запорізької обласної ради*

Створення ефективної системи національно-патріотичного виховання – одне з найважливіших завдань для сучасної української освіти. Стаття присвячена розгляду концептуальних проблем національно-патріотичного виховання, які ускладнюють ефективну реалізацію освітньої політики в цьому напрямі.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, патріот, патріотизм, національна ідентичність, концептуальні засади, національні цінності.

Постановка проблеми. Національно-патріотичне виховання є одним із основних елементів формування громадянської свідомості й утвердження національної ідентичності в будь-якій державі. Для України, яка переживає складний етап свого розвитку, пов'язаний із необхідністю збереження її територіальної цілісності, суверенітету, демократичних і національних цінностей, це питання потребує особливої уваги. Однак, незважаючи на очевидну важливість національно-патріотичного виховання, його реалізація в сучасній Україні ускладнюється низкою концептуальних проблем, які потребують системного осмислення й ефективного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти національно-патріотичного виховання в Україні перебувають у центрі уваги багатьох дослідників, починаючи від часів здобуття країною незалежності. Активізація роботи у вивченні теми патріотичного виховання сталася після переходу рф до агресивної політики щодо України. Серед тих дослідників, які розглядали питання сутності та змісту поняття «патріотизм», можна виділити М. В. Тимчика, Р. В. Гулу, О. І. Вишневського, В. М. Гарнійчук. Визначенню теоретичних засад сучасного патріотичного виховання й аналізу його проблем присвячувалися роботи І. Д. Беха, К. І. Чорної, Л. В. Канішевської, Р. В. Малиношевського.

У контексті сучасних викликів, спричинених війною, науковці акцентують увагу на необхідності переосмислення підходів до національно-патріотичного виховання, розробці нових інноваційних методів і посиленні ролі національної свідомості у формуванні майбутнього покоління. Роль патріотизму й особливості реалізації патріотичного виховання в умовах

повномасштабного вторгнення російських військ на територію України досліджують: О. П. Лучанінова, В. В. Мічуда, Н. В. Безлюдна, Н. В. Бондаренко, С. В. Косянчук та ін. Незважаючи на значну увагу до теми національно-патріотичного виховання, дотепер ще залишаються деякі концептуальні проблеми, які потребують наукового розгляду й осмислення.

Мета статті – проаналізувати суперечливі концептуальні засади національно-патріотичного виховання в Україні та обґрунтувати необхідність їх переосмислення в умовах сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. Однією із концептуальних проблем сучасного національно-патріотичного виховання можна вважати відсутність загальноприйнятого тлумачення ключових термінів, як-от «патріот», «патріотизм». У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (далі – Концепція національно-патріотичного виховання) зазначено, що «метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності» [2].

Отже в результаті національно-патріотичного виховання має постати громадянин-патріот. Однак визначення того, хто такий громадянин-патріот, або хоча б того, хто такий патріот, не знаходимо ані в цьому, ані в будь-якому іншому офіційному документі. Певні уявлення про те, яким чином розуміється громадянин-патріот розробниками концептуальних засад сучасної української освіти, можна скласти виходячи з його визначення основних характеристик випускника Нової української школи. У документі, що розкриває основні ідеї розбудови НУШ, її випускника названо «особистістю, патріотом, інноватором» і зазначено, що патріотом є той, хто має активну позицію, хто діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини [3]. Якщо запитати звичайних людей, яким словом можна назвати особу, що має такі властивості, то навряд чи більшість з них скажуть, що це ознаки патріота. ChatGPT щодо цього питання написав, наприклад, таке: «Того, хто має активну позицію, діє згідно з морально-етичними принципами, здатний приймати відповідальні рішення і поважає гідність і права людини, можна назвати: „свідомим громадянином“, „моральним лідером“, „етичною особистістю“, „відповідальною, принциповою, гідною людиною“». Виходить, що в наведеному концептуальному документі патріотом називається носій якостей, які у свідомості широкого загалу людей не асоціюються з патріотизмом.

Згідно із опитуванням, проведеним до Дня Незалежності у 2023 році соціологічною групою «Рейтинг», ознаками українського патріотизму більшість опитаних українців вважають здійснення донатів і волонтерства (46 %) та спілкування українською мовою (45 %). Близько третини віднесли до патріотизму виконання військового обов'язку в зоні бойових дій (33 %), залишання в Україні (33 %), робота і ведення бізнесу в ній під час війни (31 %), більше чверті – захоплення історією України (27). Купівлю українських товарів, споживання українського контенту, участь у громадській діяльності обрали 9–14 % опитаних. Відвідування української церкви – 6 %, знати слова гімну – 4 %, носити українську символіку – 3 % [9].

Є підстави припустити, що в освітніх нормативних документах, які приймалися в довоєнний період, акцент робився на розвитку громадянських рис особистості, а її патріотизм або відсувався на другий план, або розглядався як складова громадянськості. Наприклад, у визначенні мети освіти, що наведене в Законі України «Про освіту», та у визначенні мети загальної середньої освіти, розміщеному в Законі України «Про повну загальну середню освіту», згадки про патріотизм і патріотичні якості взагалі відсутні. «Метою освіти, — написано в Законі України „Про освіту“, — є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [6]. Після збройної агресії РФ проти України ситуація кардинально змінилася, і сьогодні держава основну увагу звертає на необхідність виховання патріотів. Патріотизм проголошується «базовою якістю особистості» [2]. Однак на формулюванні мети освіти це й досі ніяк не позначилося.

На перший погляд здається, що значення терміну «патріот» є загально-відомим, зрозумілим і таким, що не потребує нормативної фіксації. Проте це не зовсім так. По-перше тому, що він може мати різні тлумачення, а по-друге тому, що становлення патріота сьогодні є найважливішим завданням української освіти. Якщо педагоги не матимуть чіткого уявлення про те, що саме має бути результатом їх виховної діяльності, і будуть рухатися в різних напрямках, то така діяльність навряд чи дозволить дати адекватні відповіді на виклики, які постали перед Україною.

Оскільки патріотом вважається той, для кого властивий патріотизм, то до визначення сутності патріота можна підійти через визначення сутності

патріотизму. Український науковець Микола Тимчик дослідив, яким чином інтерпретується поняття «патріотизм» в енциклопедіях, словниках і психолого-педагогічній літературі, та прийшов до висновку, що «патріотизм характеризується любов'ю до Батьківщини; прив'язаністю до місця свого народження, проживання; прагненням жертвувати особистими інтересами на загальну користь; відданістю і прив'язаністю до Вітчизни, свого народу; готовністю до самопожертви і подвигу; любов'ю до культурного середовища; шанобливим ставленням людей до своєї країни; відповідальністю за її долю; сприянням успіхам держави у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені; гордістю за надбання національної культури; піклуванням про історичну долю держави; повагою до історичного минулого й успадкованих від нього традицій; співчуттям до страждань народу; негативним ставленням до соціальних пороків суспільства; соціальним почуттям, змістом якого є любов до Батьківщини» [11, с. 236]. Як бачимо, в основу патріотизму кладеться любов до Батьківщини.

На жаль, розуміння того, що патріотизмом вважається любов до Батьківщини, не допоможе чітко усвідомити, що саме має бути метою національно-патріотичного виховання, оскільки нормативно не визначено, що таке Батьківщина. Тлумачення ж цього слова в українських словниках не дозволяє любов до Батьківщини вважати метою для такого виховання. Батьківщиною в словниках називають «країну стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами» [8, с. 381–382], а отже виявляти патріотизм по відношенню до неї можуть лише ті, хто в ній народився і має статус громадянина, бо для інших ця країна не є Батьківщиною. Значить, мешканці України, що в ній не народилися, або українці, які живуть за кордоном і не мають українського громадянства, тоді за визначенням не можуть бути патріотами України. Для розширення кола патріотів України було б доречним відмовитися від пов'язування патріотизму з країною народження або перебування його носія.

Заради справедливості слід визнати, що для багатьох українців поняття «Батьківщина» символізує не лише рідну країну, де народились і вирости люди, але включає в себе культурні й історичні аспекти. «Справді можна погодитися, — писав Іван Бех, — що вихованці розглядають Батьківщину й народ як єдине ціле: без народу немає Батьківщини, а без Батьківщини важко уявити народ. Тут насправді енергія почуття любові до народу поширюється й на Батьківщину» [1, с.8]. Таке розуміння, хоч і є доволі розповсюдженим, навряд чи може бути прийнятним для визначення концептуальних засад виховної діяльності.

Пов'язування патріотизму зі ставленням до українського народу виглядає більш виправданим, ніж його ототожнення з любов'ю до країни народження людини. Такий підхід використано у визначенні принципу

патріотизму, наведеному в Законі України «Про державну службу». Патріотизмом тут названо «відданість та вірне служіння українському народові» [5]. До речі, українські патріоти, які зі зброєю в руках сьогодні б'ються проти агресора, склали присягу на вірність не країні і не державі, а саме українському народові. Тоді як іноземці й особи без громадянства, які вступали на військову службу до ЗСУ, брали на себе зобов'язання захищати Українську державу. На відміну від терміну «Батьківщина» термін «український народ» має офіційне визначення, закріплене Конституцією України. В її Преамбулі написано, що українським народом вважаються громадяни України всіх національностей.

Якщо відмовитися від використання фактору походження людини у становленні її патріотизму, то національно-патріотичне виховання стає несуперечливим і зрозумілим. Однак законодавець із цим, напевно, не погоджується і в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» зазначає, що метою національно-патріотичного виховання є «формування і утвердження української національної та громадянської ідентичності, оборонної свідомості, громадянської стійкості», а під українською національною ідентичністю мається на увазі «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [7]. Якщо до української нації можуть належати лише ті, хто має спільне з іншими громадянами України географічне й етносоціальне походження, то до якої спільноти тоді відносити тих громадян України, які мають інше географічне та етносоціальне походження? Якщо такі люди не мають можливості усвідомлювати себе належними до української нації, то в них не може бути і сформованої української національної ідентичності. Тоді виходить, що національно-патріотичне виховання не повинно їх стосуватися. Однак у зазначеному Законі стверджується інше. У статті 9 зазначено, що національно-патріотичне виховання має охоплювати всіх громадян України, а також закордонних українців.

Для формування патріотичних настроїв громадян України більш важливим здається не їх походження, а їх прагнення належати до певної політичної та культурної спільноти. Звичайно, головну роль в утворенні української нації відіграють громадяни України, які в ній народилися і належать до українського етносу. Саме вони найбільш масово та дієво виявляють і мають виявляти український національний патріотизм. Це очевидно і не потребує доказів. Проте існує багато прикладів, коли люди, які народилися не в Україні, які не мають українського коріння, але

демонструють своє шанобливе ставлення до українських традицій, розмовляють українською мовою та виступають на захист незалежності та суверенітету українського народу. Зокрема це стосується народженого в Узбекистані кримського татарина Рефата Чубарова, вихідців із росії Олександра Сирського та Олександра Алієва, корінного казаха Жасулана Дуйсембіна та ін. Таким справжнім українським патріотом був і вірменин Сергій Нігоян. Походження людини не повинно мати вирішального значення для національно-патріотичного виховання ще й тому, що на цю властивість особистості виховання впливати не може. Виховувати можна повагу до українського світосприйняття, способу життєдіяльності, матеріальної та духовної культури, можна впливати на формування активної громадянської позиції, готовності стати на захист українських національних цінностей та інтересів, але не можна за допомогою виховної роботи змінити географічне та етносоціальне походження вихованця.

Система національно-патріотичного виховання в Україні буде дієвою, якщо узгоджуватимуться між собою всі її положення, а сама вона буде відповідати загальному курсу розвитку України. У 2019 році Верховною Радою було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», яким підтверджено європейську ідентичність українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України [4]. Зробивши європейський вибір, наша країна має орієнтуватися на сучасні європейські цінності і не ставити перед вихованням таких завдань, що не зовсім узгоджуються з пріоритетами європейської спільноти.

Проте серед виховних завдань, які проголошено в Концепції національно-патріотичного виховання, і через які реалізується мета національно-патріотичного виховання, є такі, що навряд чи сприятимуть євроінтеграції України. Це стосується зокрема завдання щодо «утвердження традиційних сімейних цінностей». Чи доречно в наш час підтримувати ті гасла, під якими веде боротьбу з європейськими цінностями сусідня держава, яка разом із тим намагається позбавити українців ідентичності та суверенітету? Якщо ж українське суспільство ще не готове відмовитися від домінуючої традиційних сімейних цінностей, то проголошувати їх утвердження завданням національно-патріотичного виховання немає сенсу, адже не треба утверджувати те, що й так вже давно утвердилося. За даними опитування Київського міжнародного інституту соціології, опублікованого в червні 2023 року, запровадження в Україні реєстрованих партнерств для одностатевих пар без права усиновлення підтримали 28 % респондентів, а проти були 39 % [10]. У реаліях сучасної України традиційні сімейні цінності можна не утверджувати, а зберігати. До того ж утверджувати щось традиційне означає суперечити

логіці, оскільки традиційне за визначенням є таким, що закріплене традицією.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що відсутність чіткого офіційно затвердженого тлумачення ключових понять у сфері національно-патріотичного виховання в Україні призводить до внутрішніх суперечностей у його теоретичних засадах. Одним із факторів, що не сприяє усвідомленню учасниками освітнього процесу важливості національно-патріотичного виховання, можна вважати те, що формування патріотичних переконань особистості не віднесено до мети освіти, визначеної Законом України «Про освіту».

Концептуальною проблемою, що заважає ефективній реалізації діяльності, спрямованої на формування українського національного патріотизму, є визнання походження людини одним із головних об'єднавчих чинників для української нації. Такий підхід звужує коло тих осіб, які мають усвідомлювати свою українську національну ідентичність, а отже й бути носіями основаного на такому усвідомленні патріотизму.

Для забезпечення дієвості системи національно-патріотичного виховання в Україні важливо привести її завдання у відповідність до загального курсу розвитку країни. Враховуючи зроблений Україною вибір на користь європейського майбутнього, необхідно адаптувати систему виховання до загальноєвропейських цінностей і відмовитися від зазначення в концептуальних документах тих орієнтирів, що є домінантними для супротивників обраного курсу.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Патріотизм як цінність. 7 наукових позицій у національно-патріотичному вихованні // Управління освітою. 2018. № 6 (402). С. 6–12. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/713824>
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено наказом МОН України від 06.06.2022 № 527 (Редакція від 23.06.2022). URL: <https://t1p.de/bmy0d> (дата звернення: 01.11.2024).
3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи : метод. матеріали / за заг. ред. М. Грищенко. Київ : МОН України, 2016. 40 с.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України № 2680-VIII від 07.02.2019. URL: <https://t1p.de/4gmco> (дата звернення: 01.11.2024).

5. Про державну службу : Закон України № 889-VIII від 10.12.2015. Редакція від 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 01.11.2024).
6. Про освіту : Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017. Редакція від 06.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.11.2024).
7. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України № 2834-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 01.11.2024).
8. Словник української мови : У 20 т. / гол. наук. ред. В. М. Русанівський; уклад.: Л. Л. Шевченко, В. В. Чумак, Г. М. Ярун [та ін.]; наук. ред. Н. Г. Озерова, В. М. Русанівський; наук. кер. проекту В. А. Широков. Київ : Наук. думка, 2010. Т. 1 : А – Б. 911с.
9. Соціологічне дослідження до Дня Незалежності: Уявлення про патріотизм та майбутнє України (16-20 серпня 2023) / Соціологічна група «Рейтинг». Дата публікації: 24.08.2023. URL: <https://t1p.de/umzx1>
10. Сприйняття ЛГБТ людей та їх прав в Україні: результати телефонного опитування (26 травня – 5 червня 2023) / Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). Дата публікації: 15.06.2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1248&page=1>
11. Тимчик М. В. Сутність і зміст поняття «патріотизм» у літературі / М. В. Тимчик // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2007. Т. 1, вип. 10. С. 228–236.

LISITSIN V. CONCEPTUAL PROBLEMS OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN CONTEMPORARY UKRAINE

The development of an effective system for national-patriotic education represents a key priority for present-day Ukrainian education. This article addresses the conceptual challenges inherent in national-patriotic education, which impede the effective realization of educational policy in this domain. A socio-philosophical analysis method was utilized for this study. This analysis reveals that the absence of a clear, officially approved interpretation of key concepts in the sphere of national-patriotic education in Ukraine leads to internal inconsistencies within its theoretical foundations. A factor hindering the understanding of the importance of national-patriotic education among participants in the educational process is that the formation of patriotic beliefs is not included in the goals of education as defined by the Law of Ukraine "On Education." A conceptual problem impeding the effective implementation of activities aimed at fostering Ukrainian national patriotism is the recognition of a person's origin as one of the main unifying factors for the Ukrainian nation. This

approach narrows the circle of individuals who should be aware of their Ukrainian national identity, and consequently, be carriers of patriotism based on that awareness. To ensure the effectiveness of the national-patriotic education system in Ukraine, it is important to align its objectives with the overall development course of the country. Considering Ukraine's choice in favor of a European future, it is necessary to adapt the education system to pan-European values and abandon the indication of those guidelines in conceptual documents that are dominant for opponents of the chosen course.

Key words: patriot, patriotism, national identity, conceptual foundations, national values.

Надійшла до редакції 20.11.2024 р.

Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти